

В.М. Розумюк
к.політ.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

І.М. Миклашук
к.політ.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В РЕСПУБЛІЦІ КИРГИЗСТАН НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Досліджено специфіку суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Визначено, що особливості їх еволюції і вектор розвитку обумовлені цивілізаційною приналежністю та соціальною структурою киргизького суспільства, історичними традиціями і рівнем економічного розвитку країни, а також динамікою геополітичних процесів в даному регіоні. Констатовано формування усталеного циклу суспільно-політичного життя Киргизстану революція-авторитаризм-революція. Зроблено висновок, що кланова гетерогенність киргизького соціуму унеможлиблює консолідацію абсолютної влади в одних руках.

***Ключові слова:** Киргизстан, суспільство, трансформація, революція, клани, конституція.*

Social and Political Transformations Specifics in the Kyrgyz Republic at the End of the 20th - Early 21st Centuries

Specificity of the social and political transformations in the Kyrgyz Republic at the end of the 20th - early 21st centuries is studied. It is determined in the article that the features of their evolution and the development vector arise from civilization characteristic and social structure of the Kyrgyz society, historical traditions and level of economic development of the country, and the dynamics of geopolitical processes in the region. The study notes the formation of an established cycle of the social and political life of Kyrgyzstan: revolution-authoritarianism-revolution. The authors conclude that the clan heterogeneity of

the Kyrgyz society makes it impossible to consolidate absolute power in one hand.

Key words: *Kyrgyzstan, society, transformation, revolution, clans, constitution.*

Специфіка суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан наприкінці ХХ – початку ХХІ століття обумовлена цивілізаційною приналежністю та соціальною структурою киргизького суспільства, історичними традиціями і рівнем економічного розвитку країни, а також динамікою геополітичних процесів в даному регіоні.

Передусім слід зазначити, що вживання сучасної політичної термінології (нація, президентська республіка, парламентська демократія) по відношенню до Киргизстану носить доволі умовний характер, оскільки йдеться про кочовий народ, який був радянською владою насильно примушений до осілого способу життя («посаджений на землю») менше ніж століття тому і який зберіг потужні «залишки» родоплемінного устрою і феодального ладу. Киргизьке суспільство поділене на племена і роди, серед переважної більшості населення домінує кланова ідентичність і релігійна ментальність, а поширені варварські традиції (наприклад, крадіжка нареченої не як весільний обряд, а справжній масовий кримінальний злочин – близько 15 тис. дівчат щороку, від 20 до 40 % усіх шлюбів в різних вікових групах) переконливо засвідчують, що йдеться не просто про анахронізми і «пережитки», а про певну спільноту, що суттєво відрізняється від звичних для нас європейських націй за всіма ключовими показниками.

Населення Киргизстану на кінець 2021 року становить (приблизно) 6 700 000 осіб. Це населення молоде (медіанний вік 26 років) і його чисельність швидко зростає (в 1959 р. – 2 065 000, 1970 р. – 2 935 000, 1979 – 3 523 000, 1989 – 4 258 000, 1999 – 4 823 000, нині темпи приросту – 1,63% щороку). Більшість мешканців (73,5%) – киргизи, найбільшою

етнічною меншиною є узбеки (14,7%), які живуть переважно на південному заході країни в прикордонних з Узбекистаном районах. Суперечності та конфлікти поміж киргизами і узбеками неодноразово призводили до масштабних погромів із сотнями вбитих і поранених (найбільш відомі Ошська різанина 1990 р. та зіткнення на півдні Киргизії 2010 р.).

Понад 53% населення Киргизстану зосереджено на півдні (Ошська, Джалал-Абадська, Баткенська області), менше третини (31%) сконцентровано на півночі (Чуйська область і місто Бішкек). Після проголошення незалежності Киргизстану в 90-х рр. ХХ століття близько 500 000 осіб (переважно слов'янського населення) виїхали з країни, нині частка росіян становить близько 5,5%, а українців – 1%.

Ще за часів Радянського Союзу Киргизія була однією з найбідніших республік. Розпад СРСР призвів до краху великих індустріальних підприємств (частково через розрив міжреспубліканських господарських зв'язків, частково через масову міграцію фахівців та робітників), тож і досі місцеву економіку визначають сфера послуг, дрібна промисловість і відсталий аграрний сектор. Слабка економіка неспроможна забезпечити людей робочими місцями, тож близько 800 000 осіб змушені постійно працювати за кордоном (з них близько 500 000 в Росії), а за межею бідності перебуває чверть населення країни.

З політичної точки зору Киргизстан поділений на два традиційних конкуруючих регіони – Південь і Північ – з різною історичною долею та ментальністю населення (переважно світська на півночі, схильна до релігійного фундаменталізму на півдні). Ще до завоювання Російською імперією політичні еліти (беки, баї) Півдня боролись за владу в Кокандському ханстві, тоді як очільники Півночі (лідери племені сарибагиш) вважались їх доволі умовними васалами і самі намагались об'єднати усіх киргизів під власною гегемонією. Сучасна політична

система значною мірою сформувалася ще в радянські часи в процесі конкуренції північного чуйсько-ісиккульського і південного ошського кланів. Щоб втримати стабільність, Москва була змушена балансувати і узгоджувати республіканські владні призначення, по черзі змінюючи представників Півдня і Півночі на відповідальних посадах в ЦК і міністерствах. Після здобуття незалежності та зникнення зовнішнього «балансиру» боротьба за владу між кланами Півдня і Півночі лише загострилася, тож від 1992 р. час від часу з'являються розмови про громадянську війну і розкол країни на дві частини.

Серед усіх середньоазійських деспотій Киргизстан є єдиною «демократією» (різні правозахисні організації характеризують політичний устрій країни як «гібридний режим»), на відміну від авторитарних диктатур своїх сусідів. Просто ця демократія має середньовічний характер, оскільки кланова гетерогенність соціуму унеможливорює консолідацію абсолютної влади в одних руках. Кожна впливова суспільна група (рід, клан, плем'я) має свою кишенькову партію, яка входить до широкої південної чи північної коаліції. Відповідно партійна конкуренція, парламентська боротьба і виборчий процес є цілком реальними та дозволяють провідним суспільним акторам мирно вирішувати складні питання доступу до влади і матеріальних ресурсів, уникаючи самовбивчої боротьби на знищення. Саме тому фальсифікація виборів викликає настільки жорсткий і рішучий протест, адже грубо порушує усталений міжклановий консенсус.

Разом із тим не слід надто ідеалізувати і захоплюватись киргизькою «демократією», адже суспільно-політичні трансформації в Республіці Киргизстан впродовж останніх десятиліть розвивались в найкращих традиціях трайбалізму, як би кланова боротьба не маскувалась під гаслами «повалення комунізму», «кольорової революції» чи «народного повстання». Слабкість і бутафорський характер багатьох державних

інститутів призвели до поширення політичного впливу різноманітних мафіозних угруповань, в результаті чого будь-який місцевий клан цілком заслуговує на прикметник кримінальний, а наркотрафік і виробництво марихуани (оспівана в піснях Чуйська долина) вже давно сягнули промислових обсягів. Призначення близьких родичів та кримінальних «авторитетів» на високі державні посади перетворилось в усталену і, навіть, буденну практику функціонування киргизької кланової «демократії».

Сама Історія засвідчує надзвичайну нестабільність політичного устрою Киргизстану. За 30 років незалежності відбулись вже три повномасштабні «революції» (2005 р., 2010 р., 2020 р.), і це навіть не враховуючи 11 конституційних референдумів, які завжди передували змінам Конституції [1].

Вже перший президент Киргизстану Аскар Акаєв, який прийшов на цю посаду як колишній голова Академії наук Киргизької РСР і спочатку видавався для усіх ключових політичних сил прийнятною і компромісною фігурою, п'ять разів (в 1994, 1996, 1998, 2001 і 2003 роках) ініціював перегляд Конституції 1993 р. задля збільшення своїх повноважень. Рептильні ЗМІ пострадянського простору яскравими барвами змальовували особу представника Північного клану Акаєва як «ліберала і демократа», «киргизького академіка Сахарова», «вченого-дисидента на політичному Олімпі» та «філософа на царському троні», проте його правління нічим принципово не відрізнялось від авторитарних колег з інших пострадянських республік Середньої Азії. Якщо в перші роки свого правління Акаєв намагався проводити зважену і компромісну політичну лінію, то пішовши на третій президентський термін і фальсифікувавши парламентські вибори у лютому 2005 року він перейшов «червону лінію». Опозиція, яка «програла» на виборах партії, членами якої були діти Акаєва, і взагалі не потрапила до Парламенту, влаштувала масштабні акції

протесту що дістали назву «Тюльпанової революції», в результаті чого Акаєву довелося тікати з країни.

З метою уникнення подібних подій у майбутньому, лідери Північної і Південної коаліції кланів спробували дійти компромісу: в президенти на позачергових виборах балотується Курманбек Бакієв (Південь), який після перемоги має призначити Фелікса Кулова (Північ) прем'єр-міністром. Сторони дотримали обіцянок, проте вже через рік президент Бакієв вступив у жорсткий конфлікт з власним прем'єром і головою парламенту. Позбавивши їх посад, Бакієв в 2007 році провів референдум з нової редакції Конституції (76,1% «за»), за якою де факто була встановлена владна модель президентської республіки. В 2009 році Бакієв здобув блискучу «перемогу» на президентських виборах, набравши 77% голосів виборців. Втім, вже наступного 2010 року масові заворушення у м. Талас дали старт новій революції в Киргизстані. Спроби потопити заколотників у крові (за офіційними даними було вбито 84 особи, поранено близько 1,5 тис.) зазнали закономірного фіаско, тож вже Бакієву довелося тікати з країни.

Намагаючись запобігти повторенню пройденого, тимчасовий уряд на чолі з Розою Отумбаєвою провів референдум щодо нової редакції Конституції. Форма правління змінювалася на парламентську республіку, кількість депутатів збільшено з 90 до 120 (причому жодна партія не могла розраховувати зайняти більше 65 місць), повноваження президента суттєво скорочені, а термін його правління обмежений однією каденцією у 6 років без права переобрання. Обраний за цією Конституцією (представник Півночі) Алмазбек Атамбаєв став першим і поки що єдиним президентом Киргизстану, який добровільно пішов з посади по завершенню терміну повноважень, а не був скинутий в результаті народного повстання. Щоправда, це все одно не врятувало його від серйозних неприємностей.

Атамбаєв прагнув цивілізовано передати владу своєму багатолітньому політичному союзнику і близькому другу Сооронбаю Жеєнбекову (представнику Півдня), який був зобов'язаний йому своєю політичною кар'єрою. І його план (до певної міри) спрацював. Проте вже за два роки, після того як обраний ним наступник переміг на президентських виборах, Жеєнбеков розпочав наступ на бізнес клану Атамбаєва. Колишнього президента позбавили недоторканості і ув'язнили на 11 років за звинуваченням у корупції та інших майнових злочинах [2], його сестра отримала 9 років з конфіскацією майна, чимало інших відомих політиків і колишніх чиновників потрапили до тюрми. Жеєнбеков за допомогою репресій і політичних комбінацій спробував підпорядкувати собі все політичне поле країни. Ну і вже традиційно, фальсифікація парламентських виборів в жовтні 2020 року (з 2,8 млн. виборців понад 500 тис. осіб взяли «відкріпні» талони для голосуванні на інших ділянках), коли дві третини місць отримали дві пропрезидентські партії, а опозиціонери залишилися поза парламентом, завершилась новою революцією.

Садир Жапаров (представник Півночі), який в результаті революції вийшов з колонії на свободу, в результаті сумнівної юридичної процедури був призначений на посаду прем'єр-міністра, а 10 січня 2021 р. переміг на позачергових президентських виборах. Він вже встиг ініціювати перегляд Основного закону на конституційному референдумі («за» 81%). Знову відбувся перехід від парламентської до президентської моделі правління, кількість депутатів скорочена з 120 до 90, задля ослаблення парламенту утворено суспільно-громадське представницьке зібрання – народний Курултай, який збирається за ініціативи президента, а самому президенту суттєво розширено повноваження і дозволено обиратись на два терміни (по 5 років) підряд. Опоненти Жапарова вже охрестили його творіння

«Ханституцією» [3], тож найближче політичне майбутнє Киргизстану видається доволі прогнозованим.

Підсумовуючи, можна констатувати формування усталеного циклу суспільно-політичного життя Киргизстану. В результаті революційних подій лідер широкої коаліції кланів Півночі або Півдня приходить до влади, починає процес формування власного автократичного режиму, втрачає підтримку своїх союзників, а невдовзі і владу в результаті революції. Кланова гетерогенність киргизького соціуму унеможлиблює консолідацію абсолютної влади в одних руках.

Практичний досвід спроб цивілізованого транзиту влади і реалізації політичних компромісів в Киргизстані засвідчує їх принципову неможливість через слабкість і бутафорський характер державних інститутів, специфіку місцевої політичної культури, історичні традиції, особливості національного (а також регіонального) менталітету та структури соціуму.

Таким чином, кланова демократія Киргизстану не може слугувати ані взірцем, ані прикладом для України. З одного боку, вона, м'яко кажучи, не вражає своєю стабільністю й ефективністю, а з іншого – йдеться про азійське суспільство, що має дуже мало спільного з вітчизняним. Можна рекомендувати лише звернути увагу на десятки тисяч етнічних українців, які через різні причини залишились в цій країні та розробити комплексну програму (від фінансової допомоги репатріантам до полегшення бюрократичних процедур набуття українського громадянства) повернення їх на Батьківщину.

Використані джерела та література:

1. Не опять, а снова. Каждая новая власть страны переписывает Конституцию. URL:https://24.kg/vlast/188345_neopyat_asnova_kajdaya_novaya_vlast_stranyi_perepisyi_vaet_konstitutsiyu/

2. 11 лет тюрьмы для экс-президента: как Атамбаев провалил операцию "Преемник". URL: <https://www.dw.com/ru/11-лет-тюрьмы-для-экс-президента-как-атамбаев-провалил-операцию-преемник/a-53941735>
3. «Stop ханституция». Возле Белого дома проходит митинг против новой Конституции и за роспуск парламента. URL: <https://limon.kg/ru/news:74001?from=limon&place=search&sth=84e5a65d9540005e76a63edd1a00311b>

О.В. Кириченко
к.і.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НЕЗАЛЕЖНИХ КРАЇН БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

Аналізується роль політичних еліт у формуванні історичної політики в Литві, Латвії та Естонії. Виокремлюються три періоди в розвитку історичної політики в прибалтійських державах. Проблеми політизації минулого розглядаються у зв'язку з подіями політичного життя та міжнародних відносин. Обґрунтовується висновок про посилення тенденції до просування балтійських «версій минулого» на загальноєвропейський рівень. В даному процесі прибалтійські еліти відіграють помітну роль, вибудовуючи взаємодію з елітами Східної Європи, експертними і політичними колами Західної Європи та США.

Ключові слова: Балтія, Литва, Латвія, Естонія, політичні еліти, історична політика, політика пам'яті, політизація історії, політичний вимір історії, тоталітаризм, нацизм, комунізм, радянська окупація.

Historical Values Evolution of the Independent Baltic Countries after the Collapse of the USSR

The article analyzes the influence of Lithuania, Latvia, and Estonia political elites on the formation of regional historical policy. Three periods in the formation of the historical policy in the Baltic countries are defined in the study. Politicization of the past issues are investigated in the relation to events in political life and in the international arena. The author concludes that the tendency to include the Baltic "versions of the past" to the pan-European agenda is consolidating. In this process, the Baltic elites occupy a prominent